

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İNGİLİS DİLİNDƏ FİTONİMLƏRİN FUNKSIONAL- SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisas: 5708.01 – German dilləri

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Günay Məmmədağa qızı Ağayeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis və alman dilləri fakültəsi nəzdində İngilis dilinin leksikologiyası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Əfqan Əli oğlu Abdullayev

Rəsmi opponentlər:

filologiya elmləri doktoru, dosent
Könül Elxan qızı Abdurəhmanova

filologiya elmləri doktoru, dosent
Lalə Qədir qızı Qurbanova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Fatimə Mayis qızı Vəliyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

filologiya elmləri doktoru,
professor
Azad Yəhya oğlu Məmmədov

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
İradə Nadir qızı Sərdarova

Elmi seminarın
sədri:

filologiya elmləri doktoru,
professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Dünyanın dil mənzərəsinin reprezentativ nominativ sahəsini təmsil edən fitonimlər “dil – mədəniyyət – xalq” üçlü prinsipinə əsaslanan geniş arsenala malikdir. İngilis mədəniyyətinin səciyyəviliyi fitonimlərin dilin leksik qatında payı və yerini müəyyənləşdirməyi şərtləndirir. Fitonimlərin antroposentrik paradıqm çərçivəsində müxtəlif aspektlərdən tədqiqi ingilis dil cəmiyyətinin ətraf dünyanı dərk etmə özünəməxsusluğu və əsas mexanizmini, insanların cəmiyyətdə qarşılıqlı münasibətlərini, dünyagörüşü xüsusiyyətlərini üzə çıxarmağa və şərh etməyə imkan yaradır. Tədqiqat işinin mövzusunun aktuallığı aşağıdakı amillərlə şərtlənmişdir:

1) metaforik məna, arxetipik və stereotipik təsəvvürlərlə səciyyələnən fitonimlər milli dilin leksik tərkibinin nüvəsini təşkil edir;

2) fitonimik sahəyə aid leksik vahidlərin başqa dil daşıyıcıları tərəfindən başa düşülməsi üçün müəyyən çətinliklər səciyyəvidir və milli-mədəni konnotasiyalar ilə zənginləşmiş leksik, frazeoloji vahidlərin dərkinqvokulturoloji şərh tələb edir;

3) müxtəlif bilik strukturlarının sözlü ifadə vasitəsi fitonimlər dil daşıyıcısının ətraf dünyanı dəyərləndirməsi prosesində fitonimik sahəyə aid leksik vahidlərin koqnitiv-taksonomik potensialını müəyyən etməyə münbit zəmin yaradır;

4) fitonimlərdə insanın həyat təcrübəsi, biliklər toplanır və milli-mədəni mentalitetin xüsusiyyətləri təzahür edir;

5) dilin leksik-semantik sistemini dərinləndirmək üçün onun ayrı-ayrı fraqmentlərini, həmin fraqmentlərdən birini xalqın təbiət aləmini dərk etməsinin çoxəsrlik yolunu əks etdirən fitonimlərin tədqiqi təşkil edir.

Bütün bu qeyd edilənlər ingilis dilində fitonim leksikanın funksional-semantik təhlilinə həsr olunmuş işin *aktuallığı* kimi dəyərləndirilə bilər.

Son illər dilçilərin diqqəti fitonimiyanın sistemli-semantik təsvirindən linqvokulturoloji və koqnitiv aspektlərdə tədqiqinə yönəlmişdir. İngilis dilçiliyində J.Seidle, V.M.Mordie, C.Lakoff, C.H.Braun, N.R.Norrisk, N.M.Bredberi, C.Adelina,

S.Suprayogi¹; rus dilçiliyində S.V.Kezina, D.B.Mirzəxanova, A.V.Berestnyova, A.M.Letova, A.Q.Dementiyeva, E.V.Krepkoqorskaya, Y.N.İsayev²; Azərbaycan dilçiliyində A.M.Qurbanov, K.M.Abdullayev, E.S.Quliyev, Z.Y.Qasımova, Ş.Ə.Məlikova, R.R.Ağayeva³ və b-nın tədqiqatlarında işıqlandırılmışdır.

¹ Seidle, J. English Idioms and How to Use Them. / J.Seidle, W.Mc.Mordie. – Moscow: Vyssaya skola, – 1983. – 134 p.; Lakoff, G. Metaphors we live by / G.Lakoff, M.Johnson. – London: The Univ. of Chicago Press, – 2003. – 276 p.; Brown, C.H. Language and living things: Uniformities in folk classification and naming / C.H.Brown. – New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, – 1984. – 306 p.; Norrick, N.R. How Proverbs Mean Semantic Studies in English Proverbs // Trends in Linguistics. Studies and Monographs / ed. By De Gruyter, – 1985. – p.1-10; Bradbury, N.M. Transforming Experience into Tradition: Two Theories of Proverb Use and Chaucer's Practice // Oral Tradition, – 2002. №17, – p.261-289; Adelina, C., Suprayogi, S. Contrastive analysis of English and Indonesian idioms of human body // Linguistic and Literature Journal, – 2020. №1. – p.21-26.

² Кезина, С.В. Семантическое поле цветообозначений в русском языке: /автореф. дисс. канд.филол.наук / – Пенза, 2005. – 32 с.; Мирзаханова, Д.Б. Фитонимическая лексика азербайджанского языка (в сравнении с другими тюркскими языками): /автореф. дисс.канд.филол.наук/ – Махачкала, 2007. 27 с.; Берестнева, А.В. Названия экзотических растений в английском и русском языках: структурно-словообразовательный и номинативно-мотивационный аспекты: /автореф. дисс. канд.филол.наук / – Майкоп, 2008. – 25 с.; Летова, А.М. Семантические особенности фитонимов в русском фольклоре: /автореф. дисс. канд.филол.наук / – Москва, 2012. – 23 с.; Дементьева, А.Г. Когнитивные основы формирования переносных значений фитонимов: на материале английского, русского и французского языков: /дисс. канд. филол. наук / – Тамбов, 2012. – 185 с.; Крепкогорская, Е.В. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с компонентом фитонимом в английском и русском языках: / дисс. канд.филол.наук / – Казань, 2012. – 197 с.; Исаев, Ю.Н. Фитонимическая картина мира в разнотипных языках: /дисс. доктора филол. наук / – Чебоксары, 2015. – 413 с.

³ Qurbanov, A. Azərbaycan dilinin onomalogiyası / A.Qurbanov. – Bakı: – 1988. – 596 s.; Abdulla, K.M. “Kitabi-Dədə Qorqud”da rəng simvolikası / K.M.Abdulla. – Bakı: – 2004. – 127 s.; Кулиев, Э.С. Фитонимы в азербайджанском языке. /автореф. дисс. канд.филол. наук / – Баку, 1987. – 26 с.; Qasımova, Z.Y. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində bitki adlarının struktur-funksional təhlili: /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2011. – 22 s.; Məlikova, Ş.Ə. Tərkibində bitki adları olan frazeoloji birləşmələr: ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında: /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı./ – Bakı, 2012. – 28 s.; Ağayeva, R.R. Frazelogizmlərin formalaşmasında ekstralingvistik amillərin rolu: /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2016. – 24 s.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini ingilis dilində seçilmiş fitonim tərkibli frazeoloji vahidlər, eləcə də bitki aləminin realilərini əks etdirən digər dil vahidləri təşkil edir. Tədqiqatın predmeti ingilis dilindəki fitonimlərin funksional, leksik-semantik, qrammatik (struktur) və üslubi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, onların (fitonimlərin) metaforlaşması, floristik frazemlər və atalar sözlərində representasiyası, leksikoqrafik mənbələrdə qeydə alınması məsələlərinin araşdırılması və sistemləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi ingilis dilindəki fitonimlərin istər nominativ, istərsə də quruluş cəhətdən, həmçinin frazeoloji cəhətdən semantik sahəsinin yaradılması, tematik qrup şəklində adlandırılması və onların funksional-semantik xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılmasından ibarətdir. Tədqiqat işində nəzərdə tutulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

- problemlə bağlı nəzəri mənbələrin icmalını vermək;
- ingilis dilində fitonimlərin ümumi korpusunu müəyyənləşdirmək;
- fitonimlərin funksional, struktur-semantik, derivasiya və metaforlaşma xüsusiyyətlərini təhlil etmək;
- fitonimlərin ümumi əhatə dairəsini müəyyənləşdirmək;
- fitonimlərin motivləşmiş nominasiya xüsusiyyətlərini təyin etmək və onların milli-mədəni səciyyəsinin şərhini vermək;
- fitonimlərin metaforlaşma xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün kontekst daxilində funksional-semantik xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;
- fitonimlərin məişətdə işlənmə əlamətlərini kontekst daxilində nəzərdən keçirmək.

Tədqiqat metodları. İngilis dilində fitonimlərin funksional-semantik xüsusiyyətlərini araşdırarkən struktur-semantik təhlil metodu ilə yanaşı, koqnitiv modelləşdirmə, koqnitiv-matris təhlili, konseptual təhlil, lingvistik təsvir və müşahidə, semantik-nominativ, komponent təhlil metodlarından da istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Fitonimlər (floristik leksika və frazeoloji vahidlər) ingilis dilinin leksik layında mühüm tematik yarımsistemi təmsil edir.

Leksik fitonimlərin müəyyən qrupları rəmzi məna daşıyır və semantik məzmununda milli-mədəni səciyyəli bilikləri və məlumatları ehtiva edir.

2. Fitonimlər insanın bitkilər (flora) dünyası üzərində çoxəsrlik müşahidələrini əks etdirir, insanın onu əhatə edən təbiətə münasibətini özündə cəmləşdirir və dilin mədəni fondunun əsasını təşkil edir.

3. İngilis dilinin fitonimləri strukturuna görə kök, affiksəl, mürəkkəb və tərkibi leksemlərə bölünür. Kəmiyyət baxımından müxtəlif tipli mürəkkəb adlar üstünlük təşkil edir. Söz yaradıcılığı ilə əlaqəli nominasiyalar sistemi dilin koqnitiv aspektinə daxil olaraq insanın dərk etmə və taksonomik fəaliyyətini əks etdirir, dünyanın dil mənzərəsinin formalaşmasına kömək edir.

4. Metaforlaşan fitonimlər xalqın dünyagörüşünü, yəni həm universal, həm də idioetnik cəhətləri özündə birləşdirən milli-mədəni dəyərlər sistemini əks etdirir.

5. Fitonimik leksika xüsusi parametrlərlə səciyyələnən müstəqil mikrosistemi təmsil edir və çoxcəhətli işlənmə funksiyalarını reallaşdırır. Koqnitiv nominasiyanın məhsulu fitonimlərin motivasiya-nominativ əlamətləri ingilis dilində tarixi, coğrafi, mədəni və digər amillərlə təyin olunur.

6. İnsanın ətraf gerçəklik, o cümlədən təbiət haqqında təsəvvürləri onun dəyərlər sisteminin formalaşmasının məhək daşdırı. Fitonimik anlayışları əks etdirən leksika, dilin leksik yarım sistemlərindən biri kimi, dil daşıyıcısının ətraf dünyanın şüurlu və məqsədyönlü şəkildə obyektivləşdirməsini əyani şəkildə sübut edir.

7. Frazemlər və atalar sözlərinin tərkibində müəyyən funksiya yerinə yetirən fitonimlər metaforikləşmə xüsusiyyətinə malikdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İngilis dilində fitonimlərin sistemli funksional-semantik şərh, dünyanın dil mənzərəsinin formalaşmasında fitonimlərin rolunun müəyyənləşdirilməsi işin elmi yeniliyi kimi dəyərləndirilə bilər. İşdə ingilis dilinin fitonimlər sisteminə nominasiyanın əsas prinsipləri və onların yaranma üsulları, o cümlədən fitonimlərin sözdüzəldici modelləri təsvir edilmişdir. İngilis dilinin fitonimik leksikasında dünyanın dil mənzərəsinin formalaşmasında nominasiya sisteminin rolu müəyyən edilir. İngilis

dilinin fitonimlərinin struktur və funksional-semantik baxımdan araşdırılması da tədqiqat işinin elmi yeniliyi kimi qəbul edilə bilər.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ingilis dilinin fitonimlərinin tədqiqinin qarşısına qoyulan vəzifələrə uyğun şəkildə müəyyən edilmişdir. Tədqiqatın nəticələrindən leksik sistemin digər tematik qruplarının öyrənilməsində, fitonimlərin müxtəlif aspektlərdən təhlilinin aparılmasında istifadə etmək olar. Həmçinin əldə olunan nəticələr fitonimlərin öyrənilməsində sonrakı nəzəri araşdırmalar üçün platforma kimi çıxış edə bilər. Tədqiqatın materiallarının dərs vəsaitləri, leksikoqrafik araşdırmalar, lüğətlərin tərtibi və magistrlik dissertasiyalarının hazırlanmasında istifadəsinin mümkünlüyünü onun praktik əhəmiyyəti kimi dəyərləndirmək olar.

Aprobasiyası və təbiiqi. Dissertasiyanın əsas müddəaları Respublikanın müxtəlif elmi jurnallarında və eləcə də xarici ölkələrdə nəşr edilən toplularda dərc edilmiş məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis və alman dilləri fakültəsi nəzdində İngilis dilinin leksikologiyası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın Giriş hissəsi 5 səhifə, 9060 işarə, I fəsil 47 səhifə, 88731 işarə, II fəsil 37 səhifə, 70444 işarə, III fəsil 36 səhifə, 66680 işarə, Nəticə hissəsi 3 səhifə, 5633 işarədir. Dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla, 240548 işarədir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyekt və predmeti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyən edilir, müdafiəyə çıxarılan müddəalar təqdim olunur, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, dil materialı və

tədqiqat metodları şərh olunur, işin aprobasiyası və strukturu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın **“İngilis dilində fitonimlərin yaranma yolları və tədqiqi tarixindən”** adlı I fəslinin **“Fitonimik leksika dilçilik tədqiqatlarının obyektı kimi”** adlı 1-ci paragrafında fitonim leksikanın tədqiqi tarixinə ekskurs edilir. Dilin leksik-semantik sistemindəki fitonimlər təkcə nominativ deyil, həm də pragmatik-qiymətləndirici funksiyanı yerinə yetirir. N.İ.Konovalovaya görə, *“fitonimlər yalnız nominativ deyil, həm də pragmatik, qiymətləndirici, ifadəli və digər funksiyaları yerinə yetirən xüsusi leksik-semantik qrupu təşkil edir”*⁴.

İnsan özünün gündəlik praktikasında bitki dünyasının rəngarəngliyini hiss edir və bu da dünyanın dil mənzərəsində öz əksini tapır. Bu, etnospesifikdir, çünki fitonimlərdə etnosun dünya nizamı haqqında təsəvvürləri qorunub saxlanılır. Fitonimlər digər leksik qruplardan fərqli olaraq, ixtiyari xarakterli deyildir. U.Krişkenin yazdığı kimi, *“...fitonimlər konkret insanları və ayrı-ayrı yerləri deyil, müəyyən xüsusiyyətlərə malik bitkilərin bütöv sinfini bildirir”*⁵.

Fitonimləri ehtiva edən qədim ingilis yazılarına mənfi qiymət verən U.Krişkeyə görə, *“qədim tibbi mətnləri orta əsrlər İngiltərəsinin reallıqlarına uyğunlaşdırmaq cəhdləri “daimi yenidən köçürmələr...” mənasız leksikadan ibarət faydasız əsərlərdir”*⁶. A.V.Superanskaya fitonimlərin tədqiqinin vacibliyinə münasibətdə yazırdı: *“Müxtəlif dövrlərin adət-ənənələri və inancları ilə sıx bağlı olan bitki aləminin obyektləri müstəqil tədqiqat sahəsi kimi müəyyən edilməlidir”*⁷.

R.Ç.A.Prior Britaniyadakı bitkilərin adlarına aid əsərində yazır ki, ingiliscə *“meyvələr, dənli bitkilər, otlar və dərman bitkiləri bu gün min ildir dəyişməmiş eyni adlara malikdir. Əksər bitki adları*

⁴ Коновалова, Н.И. Народная фитонимия как фрагмент языковой картины мира / Н.И.Коновалова. – Екатеринбург: Изд-во Дома учителя, – 2001. – с. 57.

⁵ Krischke, U. The Old English complex plant names: a linguistic survey and a catalogue / U.Krischke. – Frankfurt am Main: Peter Lang, – 2013. – p.40.

⁶ Yənə orada, – s.56.

⁷ Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного/ А.В.Суперанская. –Москва: Наука, –1973. – с.186.

ingilislər tərəfindən İngiltərəni fəth edən digər xalqların – romalıların, anglo-sakson tayfalarının və normanların dillərindən götürülmüşdür”⁸.

Fitonimlər insanların bitkilər aləminə dair çoxəsrlik müşahidələrini, ətraf təbiətə münasibətini əks etdirir. Fitonimlər dildə nominativ funksiya ilə yanaşı, ekspressiv-qiymətləndirmə funksiyalarını da yerinə yetirir. O.İ.Vasilenko fitonimlərin qiymətləndirmə potensialının iki qrupunu ayırır: bu, bir tərəfdən, “*qiymətləndirici komponent bitkinin obyektiv xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilə bilər: görünüş xüsusiyyətləri, praktik fəaliyyətlər üçün faydalılıq və s., digər tərəfdən, “qiymətləndirici komponent bitkilərin mədəni xüsusiyyətləri ilə – adların dini və mifoloji mənşəyi ilə müəyyən edilə bilər”*”⁹. A.Q.Dementiyevaya görə, “*fitonimlərin məcazi mənalarının formalaşması koqnitiv mexanizmlərin hərəkəti sayəsində koqnitiv modellərin əsasında həyata keçir, məcazi mənalı fitonimlər isə obyektlərin yeni sinfini işarələyir və ya qiymətləndirmə mənası ötürür*”¹⁰.

E.V.Krepkoqorskaya ingilis və rus dillərində milli-mədəni aspektin bitki komponentli frazeoloji vahidlərdə özünü göstərdiyini yazır. Müəllifin fikrincə, “*sosial, tarixi və ya iqtisadi inkişafa görə bu komponent müqayisə olunan dillərin frazeoloji sistemində öz əksini tapa və ya əksinə, tapmaya bilər*”¹¹. Məsələn, rus dilində “дуб” (palıd) ağacının təsviri axmaq, dar düşüncəli insanla əlaqələndirilir: “palıd baş” (axmaq adam), ingilis dilində isə “palıd” cəsarət simvoludur, məsələn, “a heart of oak” (cəsur, mərd insan).

⁸ Prior, R.C.A. On the Popular Names of British Plants / R.C.A.Prior. – London, – 1879. – p.143.

⁹ Василенко, О.И. О фитонимическая семантическая деривация как отражение оценочного потенциала фитонимов // Тетради для аспирантов: Известия РГПУ. А.И.Герцен, – 2008. № 26 (60), – с.63.

¹⁰ Дементьева, А.Г. Когнитивные основы формирования переносных значений фитонимов: на материале английского, русского и французского языков: /дисс. канд. филол. наук / А.Г.Дементьева. – Тамбов, 2012. – с.22.

¹¹ Крепкогорская, Е.В. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с компонентом фитонимом в английском и русском языках / автореф. дисс. канд. филол. наук. / – Казань, 2012. – с.12.

I fəslin “*Fitonimlərin yaranma yolları*” adlı ikinci paraqrafının “*Leksik yolla yaranan fitonimlər*” adlı 1-ci bəndində fitonimlərin leksik yolla yaranma üsulları araşdırılır. Söz strukturunun təhlili yalnız məhsuldar və həmin leksik-semantik qrup üçün xüsusi sözyaradıcı modelləri deyil, həm də mürəkkəb törəmələrin nadir növləri və fitonimik leksikanın unikal modellərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Fitonimlərin struktur modellərini R.D.Setarova belə müəyyən edir: “*sadə sözlər, mürəkkəb törəmələr, mürəkkəb şuffiksial birləşmələr, bir neçə sözdən ibarət komplekslər*”¹².

İngilis dilinin fitonimləri strukturuna görə kök, affiksial, mürəkkəb və tərkibi leksemlərə bölünür. İngilis dilinin söz yaradıcılığı prosesini və bu proses əsasında yaranan yeni leksik bitki adlarını, onun öz daxili inkişaf qanunlarına əsasən aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: leksik, semantik, morfoloji və sintaktik üsullar.

Leksik yolla bitki adlarının yaranmasının mahiyyəti yeni yaranmış leksik bitki adları, əsasən, hazır şəkildə dilə daxil olmasındadır. Leksik yolla sözyaratma prosesində heç bir qrammatik vasitə olmadan bitki adları yaranır. İngilis dilində leksik yolla yaranan bitki adlarının miqdarı az deyildir. Məsələn, “*almond*” (*badam*). Bu bitki adı inkişaf prosesində konversiyaya uğrayaraq sifətə çevrilmiş və bu zaman həm forması, həm rəngi, həm də dadına görə sifət kimi işlədilməyə başlanmışdır. Məsələn: “*almond taste*” (*badam dadı*); “*almond blossom*” (*badam çiçəyi*); “*almond eyes*” (*badamı gözlər*).

Bu fitonim bir neçə mürəkkəb sözün də 1-ci komponenti kimi dilin lüğət tərkibinə daxil olmuşdur. Məsələn: “*almond-butter*” (*badam yağı*); “*almond-eyed*” (*badamgözlü*); “*almond-milk*” (*badam südü*); “*almond-oil*” (*badam yağı*).

“*Aloe*” (*aloe*) əsasən Cənubi Afrikada bitir və o, “*century plant*”-ın başqa cürə adlandırılmasıdır. Bu fitonimin “*aloes*” formada isim kimi işlədilməsi də vardır ki, adətən təklik funksiyası daşıyır, həmçinin “*aloes wood*” kimi işlədilərəkən “*eagle wood*” başqa adı kimi istifadə olunur və ətriyyat sənayesində işlədilir.

¹² Сетаров, Р.Д. Национальная специфика образной номинации (на материале названий растений): /дисс. канд. филол. наук / – Воронеж, 2000. – с.48.

“Cherry” (*albalı*). Bu bitkinin adı konversiya nəticəsində sifət kimi işlənir və mürəkkəb sözlərin 1-ci komponenti kimi mürəkkəb sifət və isimlər yarada bilir. Məsələn: “cherry-orchard” (*albalı bağı*); “cherry-silk dress” (*albalı rəngli ipək don*); “cherry-stone” (*albalı çayirdəyi*); “cherry-tree” (*albalı ağacı*); “cherry-wine” (*albalı şərabı*)¹³.

İngilis dilində leksik yolla düzələn fitonimlərə də bu fikri şamil etmək olar, çünki bu dildəki fitonimlərin mənşəyinə nəzər yetirdikdə onların latın, fransız, qədim ingilis dillərində və s. hallarda hansı əlamətlərə malik olması və mənasının dəyişməsinin şahidi oluruq.

İkinci paraqrafın “*Morfoloji yolla yaranan fitonimlər*” adlı 2-ci bəndində ingilis dilində morfoloji yolla yaranan bitki adlarının məhsuldarlığı qeyd edilir. Bitki adlarının yaranmasında morfoloji prosesin əsas mahiyyəti söz köklərinə şəkilçilər artırmaqla yeni bitki adlarının düzəltmə yolla yaranmasıdır. İngilis dilində bitki adlarının yaranmasında sözdüzəldici şəkilçilərin rolunu inkar etmək çətinidir. Məsələyə bu aspektdən yanaşdıqda bitki adlarının da düzəltmə sözlərlə adlandırılmasını tam təbii qəbul etmək olar, çünki dildə elə faktlara rast gəlinir ki, orada mütləq bitki adlarını yaradan xüsusi şəkilçinin varlığını təsdiq etmək lazım gəlir. Məsələn, “*eranthous*” (*göbələk növü*), “*pellitary*” (*balqabaq*) və s. kimi bitki adlarının derivativ təhlili onların /-en/, /-ous/, /-y/ şəkilçiləri vasitəsi ilə yarandığını göstərir.

Adlandırma ismə aid xüsusiyyətdir. /-tion/ şəkilçisi ilə düzələn bitki adlarını nəzərdən keçirmək istərdik: “*carnation*” (*qərənfil*). Bu bitkinin rənginə görə onun digər mənası al-qırmızı rəng, eləcə də qərənfil rəngi sözləri dilin leksik tərkibinə daxil olmuşdur. Həmin sözün başqa bir mənası “ət rəngi” deməkdir. Görünür ki, bu semantik çalara görə həmin kök üzərinə /-ous/ şəkilçisi artırılmaqla daha bir yeni söz yaranmışdır, ancaq bu sifətdir “*carneous*” (*ət rəngi*); /-ness/ şəkilçisi ilə düzələn bitki adları: “*debudness*” (*bespöçkvost*); “*aphaness*” (*yöndəmsiz gül*).

İngilis dilində ən məhsuldar şəkilçilər adətən /-er/or/ hesab edilir. Bu şəkilçilər həm də bir sıra fitonimlərin adlandırılmasında iştirak edir. Məsələn: “*aster*” (*zoğal ağacı*).

¹³ Musayev, O.İ. İngiliscə-Azərbaycanca lüğət / O.İ. Musayev. – Bakı: – 2008. – s.247.

Bəzən söz konversiyaya uğrayaraq feil kimi işlədilir və birləşmələr yarada bilər. Məsələn: “*to ginger*” (*zəncəfil əlavə etmək*), daha sonra həmin ədviyyatın qızışdırmaq komponenti olduğu üçün daha bir feili məna “*qamçılamaq, mahmızlamaq, şallaqlamaq (atı)*” yaranır.

“*to ginger up*” – *canlandırmaq, ürəkləndirmək*;

“*to ginger somebody up*” – *bir kəsi ürəkləndirmək*;

“*to ginger up a scene*” – *səhnəni canlandırmaq (teatrda)*.

Bu söz başqa sözlərlə birləşərək mürəkkəb söz yaradır. Məsələn: “*ginger-ale*” (*zəncəfilli pivə/abco*); “*ginger-beer*” (*zəncəfilli pivə/limonad*); “*gingerbread*” (*zəncəfilli pryanik, kovrijka*).

Həmin sözə */-u-/* sifət düzəldən şəkilçi əlavə olunmaqla yeni bir söz-sifət yaranır. Məsələn, “*gingery*” (*zəncəfil, zəncəfilli*).

İngilis dilində */-ous/* şəkilçisi vasitəsi ilə yaranmış fitonimlər vardır. Məsələn, “*octamerous*” (*səkkiz nöqtəli gül*).

/-ous/ şəkilçisi sifət düzəldən şəkilçidir. Lakin */-ous/* sözlərə birləşərək özündə elə əlamətləri birləşdirir ki, kök sözlərlə birlikdə əvvəlki sözdə “*səkkiz nöqtəli gül*” anlayışını ifadə etməsinə baxmayaraq, “*polypetalous*” sözündə isə artıq çoxləçəkli gül anlayışını ifadə edir.

Dilçilik ədəbiyyatında bitki adlarının yaranmasında iştirak edən şəkilçilər iki qrupa ayrılır: məhsuldar və qeyri-məhsuldar. Həmin şəkilçilər say (miqdar) etibarı ilə bir çox bitki adlarına artırıla bilən və müxtəlif mənalı çoxlu yeni bitki adları yaradan şəkilçilər məhsuldar şəkilçilər adlanır. Məsələn, */-us, -ate, -la, -ous, -y/* və s. şəkilçilərini nümunə kimi göstərə bilərik. Bitki adlarına artırılan və əsasən birmənalı bitki adı yaradan şəkilçilər qeyri-məhsuldar şəkilçilərdir: */-ia, -et, -an, -oc, -tten, -ing/* və s.

I fəslin ikinci paragrafının “*Sintaktik yolla yaranan fitonimlər*” adlı 3-cü bəndində qeyd olunur ki, sintaktik üsulla yaranan fitonimlər aşağıdakı qruplara bölünür: tərkibi (mürəkkəb) fitonimlər; fitonim-söz birləşmələr. Dilçilikdə sintaktik üsulla sözyaratma dedikdə, iki və daha artıq sözün müxtəlif münasibətlər əsasında birləşərək vahid mürəkkəb leksik bütöv əmələ gətirdiyi başa düşülür.

Mürəkkəb sözlərin tədqiqində onların tərkibindəki komponentlər arasındakı əlaqəyə diqqət yetirmək lazımdır. Mürəkkəb sözlərin

üzvləri eyni qrammatik əlaqələrlə, məsələn, ingilis dilində “blackbird” (qaratoyuq) və “white cap” (köpüklü dalğalar) birləşərək mürəkkəb sözlərin komponentləri olur. Məsələn, “black bird” və “white cap” kimi birləşmələr göstərilən “sifət+isim” kimi konstruksiyalardan ibarətdir. Digər tərəfdən, “door-knob” kimi asintaktik mürəkkəb sözlər vardır ki, burada üzvlər arasındakı əlaqələrin ingilis dilinin sintaksisində birbaşa paralelləri yoxdur, çünki ingilis dilində “doorknob” kimi söyləmə yoxdur¹⁴.

Mürəkkəb sözün tərkibində iştirak edən komponentlərin hər birinin ayrılıqda müstəqil mənaya malik olmasına baxmayaraq, əksər hallarda həmin avtosemantik komponentlər mürəkkəb söz yaradarkən öz ilkin mənalarını ya tam itirir, ya da qismən uzaqlaşır. Mürəkkəb sözlərdə bəzən əsas mənayı 1-ci komponent daha aydın ifadə edir, bəzən 2-ci komponent daha güclü olur və əsas mənayı daşıyır, bəzi hallarda isə hər iki komponentin birgə iştirakı ilə əsas mənə başa düşülür. A.İ.Smirnitski mürəkkəb sözlərin iki tipini qeyd edir: “1) xüsusi birləşdirici morphem vasitəsi ilə yaranan mürəkkəb sözlər, məsələn, “angl-o-saxon”, “state-s-man” (anqlosakson, dövlət xadimi). Bu tip mürəkkəb sözlər o qədər çox deyildir, üslubi cəhətdən məhdud və qeyri-məhsuldar olan sözlərdir; 2) xüsusi bitişdirici morphem olmadan yaranan mürəkkəb sözlər və bunlar da öz növbəsində daha çox və geniş tiplərə bölünür”¹⁵.

Mürəkkəb bitki adlarının tərkib hissələri həm sərbəst, həm də başqa sərbəst komponentlərin daxilində iştirak edə bilər. Məsələn, “dog-violet” (vəhşi bənövşə) bitki adı iki sözdən “dog” və “violet” sözlərindən ibarət olduğu halda, onlar ayrılıqda fərqli mənaya malikdir, elə həmin sözün 1-ci komponenti başqa bir bitki adı “rose” (qızıl gül) ilə birləşərək “dogrose” (itburnu) fitonimini adlandırır.

Fitonimlərin mürəkkəb sözlərlə adlandırılmasından bəhs edərkən bəzi səciyyəvi xüsusiyyətləri də qeyd etmək vacibdir. “Rose” fitonimi sadə söz kimi “qızılgül” adlı fitonimi bildirməklə yanaşı, başqa komponentlərlə birləşərək həmin bitkinin ya kol halında olmasını, ya da ondan hazırlanan maddənin adını bildirir: “a red

¹⁴ Blumfeld, L. Dil (ingilis dilindən tərcümə) / L.Blumfeld. –Bakı: –2014. – s.225.

¹⁵ Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка / А.И.Смирницкий. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, – 1956. – с.135.

rose” (qırmızı qızılgül), “*a bunch of red rose*” (bir dəstə qırmızı qızılgül). Bu fakt qızılgülün müxtəlif rəngli növlərinin olmasını göstərir.

Bəzi fitonimlərin adlandırılmasında əvəzlik və inkar hissəciyindən istifadə olunur. Məsələn: “*forget-me-not*” (açıq-mavi rəngli çiçək). Buna “yaddaş çiçəyi” də deyirlər. Digər bir nümunə “*touch-me-not*” (*xınagülü*). Hər iki fitonimin 1-ci komponenti feil (“*forget*” (*unutmaq*), “*touch*” (*toxunmaq*)), 2-ci komponent əvəzlik (*me*), 3-cü komponent isə “*not*” inkar hissəciyidir və hər iki bitkinin Azərbaycan dilindəki adı da mürəkkəb sözdür. “*Forget-me-not*”-da komponentlər öz leksik mənalərini saxlamış, ancaq “*touch-me-not*” sözündə komponentlər öz semantik çalarını saxlaya bilməmişdir.

Dissertasiyanın “**İngilis dilində fitonimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri**” adlı II fəslinin “**Metaforik fitonimlər**” adlı birinci paraqrafında fitonimlərin metaforik nominasiyalarının insanın hissi təcrübəsinə əsaslanan dünyanın konseptual mənzərəsini əks etdirdiyi göstərilir. Metafor, M.Minskinin də yazdığı kimi, “*bir predmet və ya ideyanı başqa bir predmet və ya ideyanın işığında görməyə imkan verir ki, bu da bizə bir sahədə qazanılmış bilik və təcrübəni başqa bir sahəyə tətbiq etməyə imkan verir*”¹⁶.

Metafor bitki adlarının formalaşmasında mühüm yer tutur. “Metaforik təfəkkür” həmişə dil metaforlarında təcəssüm olunur. A.Məmmədova görə, “*metafordan istifadə idraki qabiliyyətdir*”¹⁷. Metafor ortaq əlamətə görə aktual denotatın adının başqa bir denotata köçürülməsidir. Metafor predmet və ya hadisənin başqa bir predmet və ya hadisə prizmasından, bir məfhum sahəsinin digər məfhum sahəsi vasitəsi ilə dərk olunması əməliyyatıdır.

Fitonimlərin statusunun dəqiqləşdirilməsinin əsas meyarlarından biri motivləşmədir. Motivləşmə meyarı əsasında fitonimlərin üç qrupu fərqləndirilir: parametrik, praqmatik və lokativ-temporal. Parametrik meyar adlandırmanın prototopik əsaslarını, məsələn, fitonim leksemlər üçün semantik prototiplər üzə çıxarmağa imkan

¹⁶ Минский, М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва, – 1998. – с.281.

¹⁷ Məmmədov, A. Diskurs təhlilinin koqnitiv perspektivləri / A.Məmmədov, M.Məmmədov. – Bakı: Çarşıoğlu, – 2010. – s.47.

verirsə, pragmatik fitonimlər üçün funksional-pragmatik, denotativ-məqsədli əlamətlər mühümdür, lokativ-temporal meyar üçün təbii və coğrafi əlamətlər, temporal xüsusiyyətlər (ay, günün hissəsi, çiçəklənmə və bar vermə dövrü və s.) vacibdir.

Koqnitiv modelləşmə dil daşıyıcılarının bitki dünyası haqqında bilik və fikirlərini mental sxemlər şəklində təmsil edir. Koqnitiv metaforik model məlum mənbə obyektinin yenisi ilə oxşarlığına əsaslanan biliyi strukturlaşdırır. Mənbə məşhur tipik reallıqlardır – “mədəniyyət kodları”, onların əsasında tipik koqnitiv modellər formalaşır. Mənbə sahəsi rəng, bitki, geyim/məişət/aksesuar, təbii elementlər, emosiya, forma və s. ola bilər.

Mənbə sahə – rəng. İngilis dilində “blue + beard” – (mavi +saqqal) (hərfi mənada: mavi saqqal) fitonimini formalaşdırarkən → “bluebeard” “*kəkilli adaçayı*” ilkin söz birləşməsi sifət-ismi xarakteri daşıyır, alınma sözdəki komponentlərin sırası ilkin söz birləşməsindəki kimi qalır. Bu vahidlərə rəngli metafora malik ingilis dilinin mürəkkəb sözləri daxildir: “primrose” (novruzgülü), “bluebell” (zəngçiçəyi). İngilis dilinin bəzi fitonimləri “sifət (rəng) + isim” sifət-nominal struktur növünə görə qurulur: “purple+daisy → purple daisy” (bənövşəyi + çobanyastığı → bənövşəyi çobanyastığı), “red + daisy → red daisy” (qırmızı + çobanyastığı → qırmızı çobanyastığı) və s.

Mənbə sahə – bitkidir. Metaforlaşmanın mənbəyi fitonimlərin özləridir. Bu qrupun adları semantik cəhətdən üzvlənir, sərbəst işləndikdə bitkiləri bildirir. Struktur kimi iki modellə təmsil olunur: “noun + noun” (isim+isim), “adjective + noun” (sifət+isim). Məsələn, ilkin komponentlərin inteqrasiyası nəticəsində “isim + isim” struktur növünə uyğun əmələ gələn “rose” (qızılgül) komponenti ilə yaranmış və yeni məna almış fitonimlər: “cabbage rose” (kələm qızılgülü), “brier rose” (gülləçəkli moruq) və s.

Mənbə sahə – geyim/məişət/aksesuar elementi. “noun + noun” (isim + isim paltar/məişət/aksesuar) növünə görə konstruksiyanın əks modeli (paltar/məişət/aksesuar) mədəni kodunu həyata keçirən fitonimlərlə təmsil olunur. Məsələn, “lady’s” (xanım) komponentli böyük bir fitonim qrupu vardır. İlkin söz birləşməsində sintaktik əlaqələr ön şəkilçi ilə düzəlir və törəmə fitonimin əks modelinin

həyata keçirilməsinə kömək edir: “lady’s purse” (quşəppəyi) ← “lady’s + purse” (hərfi mənada: qadın çantası) ← the purse of a lady (xanımın pul kisəsi).

Mənbə sahə – heyvan. Bu cür metaforlaşmada ingilis dili üçün səciyyəvi model “isim+isim”dir. Məsələn, “foxtail” (tülküquyruğu) ← “fox+tail” – (tülkü + quyruq) (hərfi mənada: tülkü quyruğu) ← “tail of a fox” (tülkü quyruğu).

Mənbə sahə – təbii hadisə və elementlərdir. Bu qrupun vahidlərinin metaforik əsasını təbiət hadisələri, təbii komponentlər, materiallar təşkil edir: “wind” (külək), “water” (su), “ice” (buz), “snow” (qar). Məsələn: “windflower” (suçiçəyi) (hərfi mənada: külək çiçəyi) və s.

Mənbə sahə – emosiyalar. Fitonimlərin metaforlaşmasının əsasında şaquli təyinetmə mexanizmi dayanır. Məsələn, “love” (məhəbbət) (hərfi mənada: dumdanda məhəbbət) → “love-in-a-mist” “şam böyürtkən”; “love-in-winter” (qaraçörəkotu) (hərfi mənada: qışda sevgi).

Fitonimik dil materialının təhlili nəticəsində metaforik köçürmənin dörd əsas modelin: insan ↔ bitki, canlılar (heyvanlar) ↔ bitki, artefakt ↔ bitki, abstrakt hadisə ↔ bitki müəyyən edilmişdir. Bu modellərin əsasında ingilis dilində fəal işlənməkdə olan fitonimlərin məcazlaşması baş verir. Fitonimik vahidlərin məcazi mənalarının yaranmasının ən məhsuldar modeli insan – bitki modelidir.

II fəslin ***“Rənglərinə görə fərqlənən fitonimlər”*** adlı ikinci paraqrafında fitonimlərin rənglərinə görə fərqlənməsi məsələsi tədqiq edilmişdir. Motivləşdirici əlamət – realilərin obyektiv əlaməti, düzəltmə motivləşmiş sözün əsasını təşkil edir. Qiymətləndirmələrə sövq edən bu xüsusiyyətlər təkcə dəyişkən deyil, həm də onların həcmi, eləcə də onun hüdudlarından kənarda qalan xassələrin xarakteri də qeyri-sabitdir. M.N.Lazarevaya görə, *“dünyanı obyektivləşdirərkən insan sabit, müəyyən edilmiş əlamətlər toplusundan istifadə edir ki, bu da ona reallığı təsnif və sistemləşdirməyə imkan verir”*¹⁸.

¹⁸ Лазарева, М.Н. О соотношении универсального и лингвоспецифического в научной картине мира растений // Актуальные направления развития научной и образовательной деятельности. – Чебоксары: Интерактивплюс, – 2014. – с.105.

Rəng nominasiyanın əsas əlamətlərindən biridir və ən çox bitkilərin xalq tərəfindən verilmiş adlarına (fitonimlərə) daxil edilir. Adlarda bitkinin ayrı-ayrı hissələrinin çalarları qeyd oluna bilər və bunun əsasında fitonimləri bir neçə qrupa bölmək olar:

1) çiçəklərin rəngi: “blue bell” (zəngçiçəyi), (hərfi mənada: “mavi (göy) zəng”)¹⁹;

2) yarpaq çaları: “silver leaf” (yovşan) (hərfi mənada: gümüş yarpaq)²⁰;

3) çiçəklənmənin çalarları: “the tinsel grass” (tinsel otu);

4) meyvələrin çaları: “kultakastikas” (titrək ot) (hərfi mənada: “qızıl qamış”);

5) bitki şirəsinin çaları: “St. John's Blood” (dazı, qoyunqıran, çobansüzgəci) (hərfi mənada: müqəddəs İohan qanı);

6) bütövlükdə bitkinin çaları. “coltsfoot” (dəvədabanı) (hərfi mənada: yaşıl çiçək).

İngilis dilinin fitonimlərindəki rəng əlaməti iki şəkildə – birbaşa və dolayı yolla ifadə oluna bilər. Birinci üsula aid nümunə kimi ingilis dilindəki “red clover” (çəmən yoncası) (hərfi mənada: qırmızı yonca) göstərmək olar. Bəzən fitonimlərdə rəngin işarələnməsi adlandırmanın digər əlamətləri ilə birləşir. Məsələn, ingilis dilində “yellow star-of-Bethlehem” rəng və formanın birləşməsi öz əksini tapmışdır. Bu qrupa daxil olan fitonimlər birbaşa nominasiya prinsipinə əsaslanır, çünki onlar birbaşa bitkilərin rəngini adlandırır.

İndi isə fitonimlərin kontekst daxilində metaforlaşmasını göstərmək istərdik: “*The wind shook some blossoms from the trees, and the heavy lilac-blooms, with their clustering stars, moved to and from in the languid air*”²¹ – (Külək bir neçə çiçəyi qopardı və ağır yasəmən çiçəklərinin ağır salxımları cansız havada o tərəf bu tərəfə yellənirdi).

Bu mətndə həm “*blossom*”, həm də “*lilac-blooms*” ağaca aiddir və onun çiçəklərini adlandırır və lüğətlərdə hər iki söz “*blossom*” və

¹⁹ Dictionary of English Plant Names / ed. by J.Britten, R.Holland. – London: Trübner & Company, – 1886. – p.572.

²⁰ Plant-Lore: [Electronic resource]. URL: <http://www.plant-lore.com/> (date of access: 15.01.2021).

²¹ Dodge, M. The Silver scates / M.Dodge. – Bloomsbury Books, – 1994. – p.84.

“bloom” (çiçək) mənası ifadə edir. Burada metaforlaşma heç də bununla bitməmişdir. Məsələn:

“*She is blooming after her holiday*” – (Məzuniyyətdən sonra o, çox gülməli görünür);

“*The apple trees are blossoming*” – (Alma ağacları çiçəkləyir);

“*Jane blossomed out into a charming girl*” – (Ceyn füsunkar bir qız olub).

Bu nümunələrdə “çiçək” sözü müəyyən semantik komponentinə görə metaforlaşıb və insan aid olanda özünün dərin qatdakı semantik çalarını saxlamaqla Ceynin füsunkar bir qıza çevrilməsini göstərmişdir.

Bəzi hallarda bitkilərin tamam fərqli hissələrinin müəyyən bir rəngə malik ola biləcəyindən asılı olmayaraq, eyni adlar verilir. Məsələn, “*achillea millefolium*” (adi boymadərən, qanotu); “*achillea nobilis*” (nəcib boymadərən) ağ çiçəkləri olan boymadərənə verilir.

İdrak və dəyər bir vahiddə birləşir, motivləşmiş söz, motivləşməmiş sözdən fərqli olaraq, insanın dünyaya baxışını ifadə etməyə başlayır. Sözü yaranmasına dil və təfəkkür arasındakı əlaqənin əksi kimi yanaşdıqda məntiqi görünür, çünki, T.İ.Vendinanın da yazdığı kimi, “*belə olduqda söz yaradıcılığı aktı insan şüurunun dərinliklərinə, xalqın milli ruhun sirlərinə nüfuz etməyə imkan verir*”²².

II fəslin “**Xassələrinə görə fərqlənən fitonimlər**” adlı üçüncü paragrafında fitonimlərin fərqli yanaşmalar nəticəsində müxtəlif əlamət və xüsusiyyətlərinə, işlənmə dairəsinə və istifadə sahəsinə görə təsnif oluna bilməsi göstərilir. Hər hansı bir hadisəni, fenomeni adlandırarkən onun xüsusiyyəti, əlaməti, linqvistik baxımdan yanaşdıqda isə struktur-semantik komponentləri nəzərə alınmalıdır. İngilis dilindəki bəzi fitonimlərin xassələrinə görə adlandırılmasını nəzərdən keçirək:

“*Duck weed – a very small plant that grows on the surface of still water.*”²³ – (Çox balaca sakit su üzündə bitən bitki – su gülü).

²² Вендина Т.И. Словообразование как способ дискретизации универсума // Вопросы языкознания. – 1999. Выпуск № 2, – с.48.

²³ Cronin, A.J. The stars look Down / A.J.Cronin. – United Kingdom, – 1935. – p.390.

“*Duck*” komponenti “*ördək*”, “*weed*” komponenti isə ayrılıqda “alaq otu” deməkdir. Bu sözün izahlı lüğətdə mənasının “*su gülü*” kimi şərhı təsadüfi deyildir, çünki ördəklər həmişə suda olur və adətən bu bitki ilə qidalanır. Bu mürəkkəb sözdə hər iki komponentin ortaq semantikasi əks olunmuşdur.

1-ci komponenti “*duck*” olan başqa bir fitonim də vardır ki, onda nominasiya hər iki komponentin mənasına görə deyil, 2-ci komponentə görə başa düşülür. Məsələn: “*duck wheat*” (*qarabaşaq*) birləşməsində də 2-ci komponent mənanı daha dəqiq ifadə etmişdir, yəni bu birləşmədə 2-ci komponentin semantikasi dominantdır.

“*Sunflower*” – *a very tall plant with large yellow flowers, grown in gardens or for its seeds and their oil that are used in cooking.*”²⁴ – (“*Günəbaxan*” – *toxumları və yağları üçün yetişdirilən, yeməkdə istifadə olunan iri sarı çiçəkləri olan çox hündür bitki*). Günəbaxanın semlərindən biri də günəşin batıb çıxması ilə bir növ idarə olunmasıdır. Günəş hansı səmtdən boylanırsa, bu bitki də həmin səmtə baxır.

Fitonimlərin əlamətləri də özünəməxsus sözdüzəltmə və leksik-semantik xüsusiyyətlərə malikdir. Fitonimlərin əsas sayı bitkilərin eyniləşdirilməsi və lokallaşması üçün zəruri əlamətləri ehtiva edir. Bu isə onları xarici və lokal əlamətləri kimi müəyyən etmək deməkdir.

Dissertasiyanın “**İngilis dilində fitonimlərin funksional xüsusiyyətləri**” adlı III fəslinin “**İşlənmə dairəsinə görə fitonimlərin əlamətləri**” adlı birinci paragrafında göstərilir ki, bəşəriyyət öz mədəni və mənəvi inkişaf təcrübəsini ətrafdakı reallığın obyekt və hadisələrinin adlarında ifadə edir. Fitonimlərin semantik strukturunda xalqın maddi və qeyri-maddi mədəniyyəti, məişətinin mədəni-iqtisadi aspektləri ilə bilavasitə bağlı olan ən qiymətli məlumatlar cəmləşmişdir. T.V.Toporovaya görə, leksik qat “*dünya modelinin semantik (dəyərlər) parametrlərinə ən çox müraciət edən sahədir. Floristik leksika insanla sıx bağlı dəyərlər aspektinin aydın şəkildə açılan dünya fragmentini əks etdirən sistemdir*”²⁵. Fitonimlərdə idrak və dəyərin birləşməsi baş verir,

²⁴ Oxford Advanced Learner’s Dictionary / – Oxford Univ. Press, – 2005. – p.1304.

²⁵ Топорова, Т.В. Семантическая структура древнегерманской модели мира / Т.В.Топорова. – М.: Радикс, – 1994. – с.3.

çünkü onlar təkcə bitkinin adını daşımır, həm də insan həyatında praktik əhəmiyyətə əsaslanan qiymətləndirmə səciyyəsi daşıyır.

Fitonimləri müxtəlif parametrlərə görə təsnif etmək mümkündür, yəni onları ağac, kol bitkiləri, bar verən və verməyən bitkilər, giləmeyvəlilər, güllər, çayrəkli bitkilər, bostan bitkiləri, eləcə də istifadəsinə görə dərman bitkiləri, məişətdə istifadəsinə görə tərəvəzlər, ədviyyat hazırlanan bitkilər, zəhərli bitkilər və s. qruplaşdırmaq olar. Bu məqsədlə biz ingilis dilində tərəvəz bitkilərinin funksional cəhətlərini nəzərdən keçirmək istərdik: *pea, tomato, cucumber, radish, white radish, carrot, parsley, horse radish, leeks, onion, kahirabi, celeriac, chard, spinach, cabbage, abracassica, races, savay, kale, scorzonera*.

Bu bitkilərin bir qrupu yalnız salat üçün istifadə olunduğundan salat tərəvəzləri kimi səciyyələndirilir: *“lettuce” (cabbage lettuce, head of lettuce), “lettuce leaf”, “corn salad” (lamb’s lettuce), “endive” (endive leaves), “chicory” (succory, salad chicory), “globe artichoke”, “sweet pepper” (spanish paprika)*.

*“Lettuce” (kahı)*²⁶. İzahlı lüğətdə belə təsvir edilir: mürəkkəb-çiçəklilər fəsiləsinə aid, enliyarpaqlı, yeməlidir və adətən salat hazırlanmasında istifadə olunur. Mənşəyi: latın dilində *“Lactuca”* sözündən *“lac-milk” (süd)* yaranmışdır, çünki onun şirəsi südlüdür. Bu semantik komponentinə görə o, belə adlandırılıb.

Kolinz lüğətində onun başqa bir növü də qeydə alınmışdır: *“cornsalad”*²⁷. Bitki haqqında izahlı lüğətdəki şərhə görə bu bitkilər eyni kökdəndir, amma məna komponenti, becərilməsi və istifadəsinə görə fərqli funksiyada çıxış edir. *“Corn salad”* taxıl zəmilərində bitir, ikinci adı isə *“lamb’s lettuce”*-dir. *“lamb’s lettuce”* bitkisinin şirəsi, gövdəsi südlüdür bütün bu semləri arasındakı əlaqələrə istinadən demək olar ki, onun belə adlandırılması təsadüfi deyildir. Onun funksional əlamətləri nominasiyası ilə üst-üstə düşür, yəni həm salat hazırlanmasında istifadə olunur, həm də *“quzu”* – *“lamb”* sözü ilə əlaqəlidir. Bu fitonimdə *“sheep”, “goat”* sözlərindən istifadə olunmamasını belə izah etmək olar: *“quzunun süd əmməsi”* semi və

²⁶ Collins English Dictionary / – Harper Collins Publishery – 1994. – p.894.

²⁷ Yenə orada, – s.357.

bitkinin şirəsinin südlü olması fitonimin bu cür adlandırılmasını şərtləndirir.

E.V.Komina motivləşməni “*dil daşıyıcılarının müəyyən bir sözün lüğətin digər üzvləri ilə formal-semantik assosiativ əlaqəsini hiss etməsi*”²⁸ kimi müəyyən edir. Fitonimlərin adlandırılmasında, xüsusən də mürəkkəb strukturlu fitonim adlarında adətən motivləşmə nəticəsində metaforlaşma baş verir. Burada bir fitonimin müəyyən məna elementi digər fitonimin məna elementinə uyğun gəlir. Məsələn:

*“Milk weed – one of various wild plants with milky juice, also called silk weed any plant of the mostly North American genus Asclepiads having milky sap and pointed pods that spilt open to release tufted seeds, orange milk weed another name for butterfly weed.”*²⁹ – (Süd otu – südlü şirəsi olan müxtəlif yabanı bitkilərdən biri, həmçinin ipək əlaq otu da adlanır. Südlü şirəsi və sivri qabıqları olan hər hansı bir bitki, toxumları buraxmaq üçün açılan çəhrayı südlü otu, kəpənək əlaq otunun başqa adıdır.)

Bu bitkinin semantik qatında “süd” semi olduğuna görə o, “südlü bitki” adlandırılır. “*Milkwort*” – südləyən bitki deməkdir, çünki bu fitonimlərin gövdəsində və yaxud yarpağını, budağını qoparan zaman süd axır, məhz bu sem onların adlandırılmasında əsas rol oynamışdır.

III fəslin “*Məişətdə və tibb sahəsində işlədilən fitonimlər*” adlı ikinci paragrafında qeyd edilir ki, bitkilərin xalq tərəfindən verilmiş adları müxtəlif aspektlərdə tədqiqat üçün geniş material verir. Xalq fitonimləri elmi botanika nomenklaturasından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Fitonimlərin xalq tərəfindən verilmiş adlarında termin xassələri yoxdur. Onlar aydın bir anlayış sistemi ilə əlaqəli deyil, çünki xalq şüurunda bütün bitkiləri əhatə edəcək ciddi bir təsnifat yoxdur. Bitkilərin fərqləndirilməsi, xalq adlarının ümumiləşmə dərəcəsində insanların bitkilər haqqında bilik səviyyəsi, onların təsərrüfat və tibbi istifadəsinin xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır.

²⁸ Комина, Е.В. Мотивация как лингвистическое явление / Е.В.Комина. // Семантика и структура слова. – Калинин: Изд-во Калининского университета, – 1984. – с.65.

²⁹ Longman Exams Dictionary / – Pearson Longman, – 2006. – p.992.

Xalq təbabətində işlədilən fitonimlərə universal dərman hesab edilən bitkilər aiddir: “*aloe arborescens*” (aloe), “*valeriana officinalis*” (pişikotu), “*potentilla*” (qazayağı), “*taraxacum officinale*” (zəncirotu), “*artemisia absinthium*” (acı yovşan).

İngilis dilində də bir qrup fitonimlər vardır ki, onlar məişətdə ədviyyat kimi istifadə olunur. Toxumlarından istifadə olunan fitonimlərə bunları misal göstərmək olar: “*cardamon*” (hil), “*anise*” (razyana), “*coriander*” (keşniş), “*pepper, capsicum*” (qara istiot), “*caraway*” (zirə /cirə), “*secame, til*” (küncüd) və s.

Yarpaqlarından ədviyyat kimi istifadə olunan fitonimlər: “*mint*” (nanə, yarpız), “*parsley*” (cəfəri), “*celery*” (kərəvəz), “*fennel, dill*” (şüyüd), “*coriander*” (keşniş), “*sorrel*” (əvəlik) və s.

Ətirli bitkilərə aşağıdakı fitonimləri aid etmək olar: “*coriander*” (keşniş), “*mint*” (yarpız, nanə), “*parsley*” (cəfəri), “*thyme*” (kəklikotu) və s.

Ədviyyat bitkilərindən bəhs edərkən, ilk növbədə, “*cinnamon*” (darçın) fitonimi yada düşür. Darçının qabığından ədviyyat kimi xörəklərə, qənnadı məmulatlarına tam və ətir vermək üçün istifadə olunur. “*Vanilla*” (vanil). Yeyinti və ətriyyat sənayesində istifadə olunur. “*Cocoa*” (kakoe). Ondan həm ədviyyat sənayesində, məişətdə, həmçinin tibdə bir çox preparatların hazırlanmasında geniş istifadə olunur. “*Olive*” (zeytun). Onun yetişməmiş meyvəsindən konservləşdirilərək qida məhsulu kimi istifadə olunur, yetişmiş meyvələrindən yağ alınır və bu yağdan qida məhsulu kimi istifadə olunur.

Fitonimlər dilin lüğət tərkibində cəmiyyətdə əhatəliliyi, funksional fəallığı, orijinallığı, say və məna zənginliyi, məna çalarlarının rəngarəngliyi, insanların həyat şəraiti, məişəti, yaşam tərzini, həmçinin coğrafi relyefindən asılı olaraq adlandırılması və müalicəvi əhəmiyyətli olub-olmaması ilə diqqəti cəlb edir.

III fəslin “**Frazeoloji birləşmələrdə işlənən fitonimlər**” adlı üçüncü paragrafında xalqın mədəniyyəti və mentaliteti ilə sıx əlaqəsinin bariz sübutu frazeoloji vahidlərin dil sistemində xüsusi yer tutduğu göstərilir. İkinci nominasiyanın törəmələri frazemlər ekspressiya mənbəyidir, onların semantikasi üçün emosional-aksioloji komponentinin olması səciyyəvi haldır. A.İ.Smirnitski

frazeoloji birləşmələrin (idiomların) fərqləndirici əlaməti kimi, onların məhz “*parlaq üslubi çalarlığı və emosional zənginliyini*” qeyd edirdi³⁰.

Fitonimik frazeoloji vahidlər antroposentrik mahiyyətə malikdir. Onların əksəriyyətində konnotasiyanın açıq-aşkar qiymətləndirici komponenti də vardır. Fitonimik frazeoloji vahidlərin mənasını bilmədən dil daşıyıcısının vermək istədiyi məlumatı düzgün başa düşmək və şərh etmək mümkün deyildir. İngilis dilində frazeoloji birləşmələrdə ən çox yayılmış fitonimlər bunlardır: “*apple*” (alma), “*banana*” (banan), “*cherry*” (albalı), “*nut*” (qoz), “*daisy*” (qızçıçəyi), “*lily*” (zanbaq), “*rose*” (qızılıgül), “*violet*” (bənövşə).

İngilis dilində “*apple*” komponentli frazemlər zahirən gözəl, amma mənəviyyatsız insanı bildirmək üçün işlədilir. Məsələn, “*a bad apple*” (yaxşılar arasında pis adam). İngilis mentalitetində “*apple*” fitonimi aldadıcı uğurdan xəbər verir. Məsələn: “*Adam’s apple*” (Adəm alması, cənnət alması). “*Apple of discord*” (nifaq alması), “*the apple of one’s eye*” (göz bəbəyi), “*the apple of Sodom*” (gözəl, amma çürük), “*apple sauce*” (riyakarlıq). Bu fitonimin potensial semləri bunlardır: “qurdlu”, “çürük”, “pis”, “düşmənçilik”. “Apple” fitoniminin iştirakı ilə yaranan frazemlərdə mənfi qiymətləndirici konnotasiya dominantlıq edir.

“*Rose*” (qızılıgül) komponentli frazeoloji vahidlərdə metaforik köçürmə obyektiv əlamətlərlə – bitkinin gözəlliyi və xoş ətri ilə müəyyən edilən fitonimin semantik strukturunda müsbət qiymətləndirici komponentlə motivləşir. “*Rose*” fitoniminin ingilis dilinin frazeoloji vahidlərinin tərkib hissəsi kimi fəaliyyətini təhlil edərək aşağıdakı semləri müəyyən etmək olar: “zahiri cəlbedicilik”, “rifah”, “həyatda sevinc”, “xoşbəxtlik”. “*English rose*” (əsl ingilis xanımı), “*as fresh as a rose*” (gül kimi tərəvətli, asan həyat). Bu aşağıdakı frazemlərdə öz əksini tapır: “*come up roses*” (çox uğurlu alınmaq), “*gather life’s roses*” (xoşbəxtlik güllərini dərmək).

İngilis dilində fitonim komponentli frazemləri mənasına görə qruplara ayırmaq olar. Məsələn, xarici görkəmə əsaslanan fitonim tərkibli frazemlər: “*Strawberry mark*” – (*a permanent dark red mark*

³⁰ Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка / А.И.Смирницкий. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, – 1956. – с.209.

on a person's skin which has existed since birth) – (anadangəlmə qırmızı xal) frazemi giləmeyvənin oxşar rəng çaları əsasında yaranmışdır.

Digər qrupa xarakterin əlamətləri daxildir. Məsələn, “a man of straw” frazeologizmi “straw” (saman) bitkisinin xassələrinin öyrənilməsi nəticəsində yaranmış və “etibarsızlıq, davamsızlıq” mənasını bildirir. “Saman” fitoniminin bu keyfiyyəti “a man of straw” – (someone who has a weak character) – (zəif xarakterli insan) frazeologizmini yaratmışdır.

Üçüncü bir qrup hərəkətlərin ümumiliyinə əsaslanan fitonimik frazemlərdir. Məsələn, “to make two bites of a cherry” (çox asan bir işə artıq əmək sərf etmək) frazeminin formalaşması “albalı”nın kiçik ölçülü giləmeyvə kimi təsəvvürü ilə əlaqəlidir. Bu frazem “mənasızlıq və məqsədsizlik” mənalərini ifadə edir.

Beləliklə, müəyyən etdiyimiz fitonimik frazemlərin xüsusiyyətləri dünyanın dil mənzərəsini tam əks etdirmir, lakin frazeoloji vahidlərin milli-mədəni xüsusiyyətlərini tədqiq etməklə belə bir fikir söyləmək olar ki, fitonimlər öz xüsusiyyətlərini – insani keyfiyyətlərin təbiətini, zahiri görünüşünü və s. frazeoloji vahidlərə ötürür.

III fəslin “**Atalar sözləri və məsəllərdə işlənən fitonimlər**” adlı dördüncü paraqrafında qeyd edilir ki, atalar sözlərindəki fitonimlər dünyanın koqnitiv, dil və mədəni mənzərəsinin spesifikliyini əks etdirir, dil vahidinin linqvomədəni potensialını üzə çıxarır. Atalar sözlərindəki milli özəllik həm də onlardakı implisit mənalərin spesifikliyi ilə müəyyən edilir. İngilis dilinin atalar sözləri fondunda fitonimlərin referent aidliyi atalar sözü və onun elementlərinin ifadəliliyi, qiymətləndirici və ümumiləşmiş semantikasi ilə əlaqəlidir. Atalar sözlərinin forması lakonikdir ki, bu da onların həyatın bütün sahələrində tətbiqinə yol açır. Məsələn, N.M.Bredberi qeyd edir ki, “*atalar sözləri mədəniyyət kontekstində təhlil edilməlidir*”³¹.

Atalar sözləri məcazi mənalı, alleqorik xarakterli, didaktik olması ilə məsəllərdən fərqlənir. Onlar struktur planda qrammatik cəhətdən cümləyə uyğun, bitmiş hökmü təmsil edir və situasiyaya

³¹ Bradbury, N.M. Transforming Experience into Tradition: Two Theories of Proverb Use and Chaucer's Practice // Oral Tradition, – 2002. №17, – p.318.

“hazır” şəkildə daxil edilir. Atalar sözlərinin struktur bitkinliyi onların nominasiyaya deyil, funksional baxımdan kommunikasiya vahidinə uyğunluğundan xəbər verir. Məsələn:

“George entered the office of the property broker; a little bald, old man with a thin nick and prominent Adam’s apple” – (Corc daşınmaz əmlak hərracının ofisinə daxil oldu, həmin hərracın sahibi nazik boyunlu qoca, keçəl və xirdəyi irəli çıxmış bir adam idi).

Rəvayətə görə, Adəmin alması boğazda qaldığından xirdək qabağa çıxır. Bu kontekstdə tərcümədə nə Adəm, nə də almanın adı çəkilir.

İngilis linqvomədəniyyətində latın mənşəli və *“apple”* fitonimik komponenti ilə formalaşmış başqa bir atalar sözü də vardır: *“The rotten apple injures its neighbours” – “Çürük bir alma bütöv bir qutu almanı zay edər).* Bu atalar sözü sadə bir cümlədir, lakin həmin cümlənin funksional semantikasına diqqət yetirəndə alt qatda böyük mənənin gizləndiyinin şahidi oluruq. Bu atalar sözü Azərbaycan dilində bəzən belə səslənir: *“bir dana bütöv naxırın adını batırar”*.

Digər bir atalar sözündə isə *“oak”* və *“reed”* fitonimi iştirak edir və burada fərqli semantik komponentlər özünü göstərir. Məsələn:

“Oaks many fall when reeds stand the storm” – (Palıd ağacı tufandan yığıla bildiyi halda, şəkər qamışı ona dözür).

Bu nümunədə metaforlaşma göz önündədir: palıdın iri gövdəli – qollu-budaqlı olması üzündən küləyin təsirindən yığıla bilər, ancaq şəkər qamışı elastik olduğundan küləyin təsirindən əyilib və yenidən qalxa bilər. Halbuki *“palıd”* bu əlamətə, semantik komponentə görə elastik deyil və əyiləndən sonra qalxa bilmir və məhz buna görə də xalqın təfəkküründə yaranmış bu ideya onun dilində də öz əksini tapmışdır. Burada da ikinci nominasiya baş vermişdir. Biri şəxsiyyət kimi öz *“mən”*ini, mənəviyyatını qoruyur və yeri gələndə heç kəsin qarşısında əyilmir, ancaq başqası vəzifədə qalmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxır, yaltaqlıq edir, müxtəlif vasitələrdən istifadə edir.

İkinci adlandırma sisteminin dil vahidlərini təmsil edən çoxfunksiyalı ifadələri ümumiləşdirən, bəzi elementləri məcazi mənə daşıyan və didaktik məqsədlər üçün istifadəyə yararlı atalar sözləri və məsəllər vəziyyətlər və ya realilər arasındakı əlaqələrin markerləridir.

Nəzəri ədəbiyyatın və dil materialının tədqiqində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Fitonimik leksika lingvistik tədqiqatın əsas obyektlərindən biridir, çünki o, bir tərəfdən, insanın təbiət aləmini, xalqın dünyagörüşü və mədəni ənənələrinin qavranılma xüsusiyyətlərini representasiya edir, digər tərəfdən, geniş və sabit kəmiyyət tərkibi ilə səciyyələnən, aydın şəkildə fərqlənən obyektlər qrupunu təmsil edən qədim bir yarımsistemdir. Fitonimlər xalqın maddi-mənəvi mədəniyyətinin canlı təəcəssümü, xalqın dil mədəniyyəti, yəni artefaktdır. Dilçilikdə fitonimlərin öyrənilməsini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: struktur-semantik, etimoloji, onomasioloji, motivoloji, leksikoqrafik, lingvocoğrafi, lingvokulturoloji, etnolingvistik, koqnitiv aspekt.

2. Fitonimlər (bitki adları) dilin leksik sistemində konnotativ cəhətdən cəmlənmiş yarımqrupu təşkil edir. Milli-mədəni konnotasiyanın özü isə dil faktları, fenomenlərinə lingvokulturoloji və koqnitiv yanaşmanın təməl prinsipidir və aid olduqları dilin milli-mədəni markerləri olan fitonimlərin lingvokulturoloji və koqnitiv aspektlərdən tədqiqi onların yalnız denotativ deyil, həm də konnotativ (assosiativ, qiymətləndirmə) potensialını üzə çıxarmağa imkan verir.

3. Fitonim komponentli frazeoloji vahidlər istənilən təbii dilin tərkib hissəsidir. Ətraf dünyanın təsvir vahidi fitonim komponentli frazeologizmlər müəyyən bir dilin daşıyıcılarının milli-mədəni xüsusiyyətləri və ideoloji dəyərlərini əks etdirir. Fitonimik komponentli frazeoloji fondun tədqiqi konkret xalqın obrazını yaratmağa, onun adət-ənənələrini, dəyərlərini öyrənməyə, dünyaya onların gözü ilə "baxmağa" kömək edir. Fitonimlər frazeoloji vahidlərdə bitkinin obyektiv xüsusiyyətləri (faydalı/ zərərli, yeməli/ yeyilməz, dərman, təsərrüfat fəaliyyətində və məişətdə istifadə olunan) və koqnitiv-praqmatik təfəkkür qanunları ilə müəyyən edilən təsviri (səciyyələndirmə) və qiymətləndirmə funksiyalarını həyata keçirir.

4. Mədəniyyətin biomorf kodunun bir hissəsi olan fitonimlər ikinci nominativ vahidlər – frazeoloji vahidlər, metaforlar, atalar sözləri, məsəllərin tərkibində dünyanın obyektiv gerçəklik və insan təfəkkürünün vəhdəti sayəsində universal, eləcə də təbii şəraitin

müəyyən bitki aləmini formalaşdırması səbəbindən xüsusi dil modelinin kodlarıdır.

5. Dünyanın dil mənzərəsinin reprezentativ nominativ sahələrindən biri olan fitonim leksika “dil-mədəniyyət-etnos” prinsipini əks etdirən geniş dil materialıdır. Fitonimik sahənin nüvəsi olan bitki adlarının arsenalı dildə bu leksik-semantik sahənin formalaşmasına təsir göstərən semantik-sözyaradıcılığı sahəsini təşkil edir. Fitonimik leksikanın arsenalına daxil olan nominativ vahidlərin əksər hissəsi sadə quruluşludur. Fitonimləri adlandıran sözlər bəzən konversiyaya məruz qalaraq sifət, feil kimi işlənməklə yanaşı, sözbirləşmələri də yarada bilir ki, bu da həmin fitonimlərin funksional-semantik xüsusiyyətlərini aşkar etməyə imkan yaradır.

6. İngilis dilində düzəltmə strukturlu fitonimlər dilin sonrakı inkişaf mərhələsində yaranmış və leksik arsenalda azlıq təşkil edir. Söz yaradıcılığı prosesində yaranan yeni fitonimləri leksik, semantik, morfoloji və sintaktik üsullar üzrə qruplaşdırmaq olar. Leksik yolla fitonimlərin adlandırılmasında latın, fransız, qədim ingilis dili mənşəli vahidlər mühüm çəkiyə malikdir. Fitonimlərin morfoloji yolla yaranmasında iştirak edən şəkilçiləri məhsuldar və qeyri-məhsuldar olmaqla iki qrupa bölmək olar: məhsuldar şəkilçilərə /-us/, /-ate/, /-la/, /-ous/, /-y/ və s. misal göstərməyə bilərik. İngilis dilində fitonimlərin adlandırılmasında həm də “lady’s + affekt” kimi modellərdən istifadə olunur və bu zaman həmin komponentin funksiyası, başqa sözlə, funksional xüsusiyyəti ön plana çıxır, məsələn, “lady’s night cap” – (sarmaşıq).

7. Frazеoloji vahidlərdə fitonimlərin işlədilməsi ingilis dilinin linqvomədəni səciyyəsinin mühüm aspektidir. Fitonimlər frazezlərə ifadəlilik gətirir və yeni məna çalarlarının yaranmasına xidmət edir. Fitonim-simvol tərkibli frazezlər dünyanın məxsusi dil mənzərəsini təmsil edir, məsələn, ingilis dilində “rose” (qızılgül) və “oak” (palıd). Fitonimik leksika 2-ci nominasiya vahidlərinin tərkibində xalqın mədəni-tarixi səciyyəsinə, adət-ənənələrini, milli mentalitetini və dəyərlər sistemini əks etdirir. Fitonim komponentli 2-ci nominasiya vahidlərinin tədqiqi nəticəsində ingilis xalqının dəyərlər sistemində aid mental keyfiyyətlər üzə çıxarılmışdır: təvazökarlıq, sadəlik, saflıq, incəlik, güc, sədaqət, ləyaqət, cəsarət, zəhmətkeşlik,

əzmkarlıq, sevinc, xoşbəxtlik, sevgi və s. Bu isə fitonim tərkibli ikinci nominativ vahidlərdə aid olduqları dil mədəniyyəti kontekstində müsbət konnotasiyanın dominantlıq təşkil etməsi deməkdir.

8. Koqnitiv metaforik model məlum obyekt-mənbənin yeni obyektə (“mənbə-sahə → “hədəf sahə”) oxşarlığı əsasında bilikləri strukturlaşdırır. İngilis dilində fitonimik leksika – bitki aləmi, xüsusən də çiçəklər və otlar haqqında milli-mədəni təsəvvürlərin kateqoriyalaşması onun daşıyıcılarının dünya mənzərəsini eksplikasiya edən metaforik, metonimik modellərə əsaslanır. Metaforik koqnitiv modelin mənbə sahələri rəng, bitki, geyim / məişət / bəzək, heyvan, “Bibliya” personajı və ya müqəddəs, təbiət və təbii elementlər, emosiya, forma kimi bilik strukturlarıdır (kvantlarıdır). Fitonimlərin məcazi mənalarının formalaşması koqnitiv modellər əsasında koqnitiv mexanizmlərin təsiri ilə həyata keçir, məcazi mənə kəsb etmiş fitonimlər isə yeni obyektlər sinfini ifadə edir və qiymətləndirici biliklər ötürür.

9. İngilis dil mədəniyyətində məişət elementlərini simvolizə edən frazeoloji vahidlər və atalar sözlərinin tərkibində fitonimik komponentlərin məhsuldarlığının təhlili qeyri-maddi elementlər yarımqrupunun üstünlük təşkil etdiyini göstərir. Fitonim tərkibli atalar sözlərinin əsasında qeyri-maddi dəyərlər şəklində çatdırılan müdrik məsləhətlər yer alır. Məsələn, “fruits” (meyvələr) – meyvə komponenti insanın nailiyyətləri ilə əlaqələndirilir və onun uğurundan xəbər verir.

10. Konnotativ işarələnməsi və dilin ifadə vasitələri ilə (sabit müqayisələr, epitetlər, frazemlər, metaforlar, atalar sözləri, idiomlar) birbaşa assosiasiyasına görə fitonimik leksikanın potensialı dünyanın milli dil mənzərəsinin öyrənilməsində zəngin mənbədir və buna görə də ingilis dilinin azərbaycandilli tələbələrə tədrisində mütləq nəzərə alınmalıdır.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu və elmi müddəaları aşağıdakı nəşrlərdə əksini tapmışdır:

1. İngilis dilində fitonimlərin metaforikləşməsi // “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri” Respublika elmi-praktiki konfransının materialları. – Bakı. Azərbaycan Dillər Universitet, – 5-6 may, – 2016, – s.80-82.

2. İngilis və Azərbaycan dillərində bitki adlarının struktur xüsusiyyətləri // “Koqnitiv və təbii dilçiliyin aktual problemləri” adlı Beynəlxalq elmi konfransın Tezisləri. – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti – Rusiya EA Sibir Bölməsinin Filologiya İnstitutu, – 20-21 oktyabr, – 2016, – s.243-245.
3. İngilis dilində fitonimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri // – Bakı: “Elm və təhsil”, AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, – 2017. №18, – s.307-313.
4. Morfoloji üsulla yaranan bitki adları // Proceedings of the International Conference on “Sustainable Development and Actual Problems of Humanitarian Sciences” dedicated to the 95th anniversary of the National Leader Haydar Aliyev. – Bakı: Azerbaijan University, – 14-15 May, – 2018, – p.176-178.
5. Dilin leksik-semantik sistemində fitonimlərin adlandırılması problemi // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2018. №3(107), – s.180-182.
6. Komponentlərində fitonimlər olan frazeoloji birləşmələrin semantik xüsusiyyətləri // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2019. №2(110), – s.8-10.
7. İngilis dilində düzəltmə bitki adı bildirən sözlərin semantik xüsusiyyətləri // – Bakı: “Elm”, Terminologiya məsələləri, – 2019. №2, – s.135-140.
8. Onomastik vahidlərdən əmələ gələn bitki adları // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, Dil və ədəbiyyat, – 2020. X cild, №3, – s.97-103.
9. The role of plant names in the enrichment of the dictionary composition of the English and Azerbaijan languages // Débats Scientifiques et Orientations Prospectives du Développement Scientifique. – Paris, République Française, – 1 Octobre, – 2021, Vol.1, – p.131-133.
10. Этимология фитонимов в английском языке // – Видавничий дім “Тельветика”, Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського. Вчені записки. Серія: Філологія. Журналістика, – 2021. Частина 1, Том 32(71), №5, – с.92-96.

11. Məişətdə və tibb sahəsində işlədilən fitonimlər // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2022. №3(120), – s.484-487.
12. Fitonimlərin rənglərə görə adlandırılmasının bəzi xüsusiyyətləri // – Bakı: ADU-nun Elmi xəbərləri (humanitar və ictimai elmlər), – 2023. №3, – s.20-25.
13. On the Question of the Peculiarity of the Differentiation of Phytonyms in Modern Azerbaijani and English Languages // – Poland: Wydawnictwa Adam Marszałek, Studia Orientalne, – 2024. R 13, Nr 2(30), – p.71-84.

Dissertasiyanın müdafiəsi 15 may 2025-ci il tarixində saat 11⁰⁰ Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 14 aprel 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 10.04.2025

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 44773 işarə

Tiraj: 100 nüsxə